

Engang søgte du på Google, nu søger Google i dig

Shoshana Zuboff:
Overvågningskapitalismens tidsalder.
Kampen for en menneskelig fremtid
ved magtens nye frontlinje
Informations Forlag 2019
700 sider, 399,95 kr.

Steen Nepper Larsen

Sikke en brændende mursten af en page-turner. Nærmest ud i én køre har jeg just læst en bog 758 sider, skrevet af prof. emer. i socialpsykologi ved Harvard Business School, Shoshana Zuboff, med titlen: Overvågningskapitalismens tidsalder. Kampen for en menneskelig fremtid ved magtens nye frontlinje.

Vi ved det jo egentlig godt. Hver gang vi er på FaceBook eller bruger Google som søgemaskine, så bliver vi digitalt kropsviseret. Vores immaterielle adfærd på nettet og de sociale medier, men også vores bevægelsesmønstre i den fysiske verden bliver tracket, algoritmisk bearbejdet og solgt til en større hær af annoncører, der efterfølgende gerne vil tilbyde os alverdens varer og services. 'De' ved kort sagt mere om dig, end du selv gør. Som den visionære topleder Erik Schmidt fra Google konstaterede helt tilbage i 2010: "Når du giver os flere informationer om dig selv og dine venner, kan vi også forbedre kvaliteten af vores søgninger. Vi behøver slet ikke at have dig til at taste noget ind. Vi ved, hvor du er. Vi ved, hvor du har været. Vi kan mere eller mindre finde ud af, hvad du tænker på."

Overvågningskapitalismen er ladet med en anmassende magtmæssig asymmetri. Ikke blot bliver hele den menneskelige tilværelse – hele menneskelivet – til kommercielt interessante adfærdsdata, men hele kommunikationsinfrastrukturen er blevet stjålet fra os bag vores ryg og gjort privat. Vi er blevet afhængige af systemer, der overvåger og tingsliggør os. Eller formuleret ved hjælp af Zuboffs retoriske stil, der er højestemt og dramatisk: "Hvis livet var en vildhest, er den digitale assistent endnu et middel til at tæmme hesten ved hjælp af gengivelse. Det uregerlige liv bliver bragt i knæ, gengivet som adfærdsdata og nytænkt som territorium til at browse, søge, vide og tilpasse i."

Dertil kommer, at 'de' ikke blot kender vores adfærd, men også former- og stigende omfang omformer - den via fristelser, målrettet opmærksomhedsgenererende markering og 'nudging'. Hele livet er blevet søgbart, og alle liv på nettet er blevet gratis producenter af data. Tag endelig ikke fejl. Alle dine digitale spor og bevægelser bliver brugt til noget – også af aktører inden for politisk markedsføring og anden form for holdningsbearbejdsindustri.

Igennem de sidste 15 år har der således været kæmpestore kræfter og hyperbegavede "sjælsingeniører" involveret i at føre os "fra at automatisere informationsstrømmene om dig til at automatisere dig."

De ti bud – version 2.0

Inden for den pædagogiske verden er der mindst ti gode argumenter for at nærlæse bogen. En idé tager form i mit sind: Tænke sig hvis det kunne ske sammen med studerende, elever og kolleger i din nærhed.

Først vil jeg i denne inddampede anmeldelse i teseagtig form opstille de ti bud version 2.0. Dernæst vil jeg levere en kritik af Zuboffs mangelfulde tilgang til at forstå kapitalismen og kapitalismene.

1. Tænk historisk! Opdagelsen af, hvordan der kunne skabes guld og "forudsigelsesprodukter" ud af vores hidtil upågtede "dataudstødning"; dvs. opdagelsen af det kommercielt interessante "adfærdsoverskud" er skræmmende interessant. Det tog lang tid for de store spillere i Silicon Valley at finde den rette forretningsmodel.
2. Tænk systemkritisk! Det er øjenåbnende at læse og fundere over, hvordan udplyndringskredsløbet, der indfanger vore umærkelige dataaftryk, sker helt konkret.
3. Proceslogikken følger som oftest fire trin: Indtrængning, tilvænnning, tilpasning og omdirigering. Tænk eksempelvis på alt fra Spotify og LinkedIn til likes, NewsFeed og gratis Apps.
4. Værn om indholdet og sagen! Overvågningskapitalismen skaber en radikal ligegyldighed; thi alt, der cirkulerer, er både interessant og udskifteligt. Hvordan bekæmpe den dertilhørende og truende digitale nihilisme inden for alle pædagogiske læreprocesser?
5. Tænk selv! Husk at informationssøgning ikke er det samme som tænkning. Den digitale verdens uundgåeligheds- og uundværlighedsideologi kan både betvivles og modgås. Som inspiration kan nævnes Jesper Balslevs bog: Kritik af den digitale fornuft fra 2018.
6. Kræv at få adgang til de "skyggetekster" og skjulte og hemmelighedsholdte

algoritmer, som giganter som Google og FaceBook ikke vil lade brugerne endsige offentligheden få adgang til!

7. Kræv fremtiden tilbage! Når Google og FaceBook forudser, hvad du vil have og gøre, så stjæler de din vilje og frihed til at fravige de planer, de allerede har med dig.
8. Drøft om Zuboffs bærende dobbelttese holder: Tidligere udbyttede og udplyndrede industrikapitalismen naturen. Nutidens overvågningskapitalisme udbytter og udplyndrer menneskenaturen. Den lukrerer på de positive menneskelige eksternaliteter, såsom opmærksomhed, nysgerrighed og kommunikationslyst.
9. Diskutér dette citat: ”Markedet reducerer os til vores adfærd, forvandler den til endnu en fiktiv handelsvare og pakker den ind til at blive brugt af andre.” Hvorfor finder vi os i det? Kan dette vanvid bringes til ophør?
10. Bryd ud! Hvis vi lever i kapitalens verdensomspændende laboratorium, så må vi hurtigt finde - ikke bare nødudgangen – men hovedudgangen.
11. Vær friktion! Zuboff giver spæge bud på, hvordan overvågningskapitalismens magt kan bekæmpes og den tilsyneladende naturaliserede teknologimaskine kan underkastes en politisk kritik og kontrol. Hun taler med veneration om og leverer et defensorat for ”endnu utæmmede rum”. Plej dem, dyrk dem og spred dem!

Et teorivagt værk - desværre

Desværre er værket ikke teoretisk stærkt. Derimod er det overvældet af empiri og ikke mindst empiriovervældende. Der bydes på et noteapparat på hele 124 sider, der strutter af primært internetreferencer til den engelsksprogede verdens omgang med overvågningskapitalismen tilblivelse og skæbneagtige nutidseksistens. Zoboffs arkiv byder på en vægtig og meget omfattende dokumentation af, et defensorat for og en kritik af overvågningskapitalismen.

Men samtidig glemmer hun, at der stadigvæk pågår egentlig industrikapitalisme, der udbytter den levende arbejdskraft, mens den kobler maskiner og menneske til hinanden for at producere materielle genstande, der realiserer merværdien i form af en markedsindhentet profit. Således er den globale værdi- og merværdiproduktionen ikke udelukkende et produkt af en tyvsjælende overvågningskapitalistisk adfærdsdatakommercialisering af gratis erhvervelige immaterielle tegn. En kongenial kritik kan læses i Evgeny Morozovs lange, velskrevne og tanketætte essay og Zuboff-anmeldelse: ”Capitalism’s New Clothes” (i The Baffler, 4.2.2019). Der er stadigvæk mange mennesker involveret i at producere alverdens ting kloden rundt, rækkende fra biler, sprøjtemidler og vindmøller til mobiltelefoner og computere.

Jagten på jordens svindende ressourcer af sjældne metaller og grundstoffer, der skal bruges til bl.a. produktionen af elektriske bilbatterier og indmaden i mobiltelefonen, er også klassisk kapitalistisk, og den intensiveres i disse år.

Det er meget skuffende, at hun på intet tidspunkt stiller det fundamentale krit-pol-øk-marxistiske spørgsmål: Hvordan værdi- og merværdiproduktionen kan begribes i en verden, der 'byder på' mange forskellige kapitalismer i forskellige hastigheder, såsom industri-, overvågnings-, agrar-, finans-, handels, gratisarbejds- og statskapitalisme... og forskellige former for kooperativ, korporativ og kognitiv kapitalisme? Hun er langt mere interesseret i (for)følge cirkulationsfærefænomener end i at kortlægge (mer)værdiproduktionens svært gennemskuelige og fortolkningskrævende formforvandlinger.

Dertil kommer, at Zuboff idealiserer New Deal og den efterfølgende keynesiansk funderede efterkrigstilstandskapitalisme, der bød på et velfærdsstatsligt klassekompromis mellem en mere eller mindre paternalistisk-beskyttende kapitalistklasse og en arbejderklasse med fælles interesser i stabilitet og en rimelig løn i et let gennemskuelige moderne samfund. En fyndig formulering i slutningen af bogen lyder: "Overvågningskapitalismens antidemokratiske og antiegalitære damptromle lader sig bedst beskrive som et markedsbaseret kup fra oven." Den grænseløse overvågningskapitalisme er simpelthen post-politisk og radikalt ligeglad med, hvad den overvåger og hvor, bare den kan tjene penge, pointerer hun. Det var den klassiske kapitalisme åbenbart. Zuboff tyder det 20. århundredes industrikapitalisme som en egalitær og demokratiserende kraft. I hendes version af 'de gode gamle dage' herskede der tilsyneladende en "gensidighed" og et nødvendigt "afhængighedsforhold mellem kapital og arbejdskraft." Men med denne form for amerikansk- socialdemokratisk tænkning byder hun efter min mening på en alt for fortidsidylliserende og teorisvag historieskrivning.

**Anmeldt af Steen Nepper Larsen, lektor på DPU, Campus
Emdrup, Aarhus Universitet**